

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, СОЦІАЛЬНОЇ
ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІОЛОГІЇ**

**ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ ЩОДО ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК
ЗАСІБ СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-411 групи
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо-професійної програми «Соціальна
робота» (соціальна педагогіка)
Дар'я КУР'ЯНІНОВА

Керівник: к.пед.н., доцент Володимир ГУРІЧ
Рецензент: к.псих.н., доцент Іван КРУПНИК

Херсон – 2020 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Булінг дітей з інвалідністю як соціальна проблема...	7
1.1. Діти з інвалідністю як об’єкт дискримінації	7
1.2. Булінг як проблема освітнього середовища	13
РОЗДІЛ 2. Профілактика булінгу як умова безпечного освітнього середовища	23
2.1. Безпечне освітнє середовище: вимоги до організації	23
2.2. Соціально-педагогічні технології профілактики булінгу в освітньому середовищі	29
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	45
ДОДАТКИ	53
Додаток 1А. Кодекс академічної доброчесності.....	53
Додаток А. Анкета «Проблема шкільного насильства».....	53
Додаток Б. Опитувальник OLWEUS для здійснення моніторингу в закладі освіти.....	57

ВСТУП

Актуальність дослідження. Впродовж багатьох років у нашому суспільстві разом із кризовими явищами поширилися прояви шкільного насильства. Дослідження науково-психологічної літератури підтверджує, що в освітніх закладах спостерігається зростання кількості випадків свідомого суворого ставлення з боку старших і сильніших учнів та вчителів до менших і слабших членів шкільного колективу. Джерелами насильства для дітей зчаста стають дорослі (батьки, родичі, сусіди, випадкові знайомі), які мають часті психологічні проблеми, а також вчителі. Тому одним із перших завдань психолого-педагогічної науки є пошук найдієвіших засобів і методів профілактики булінгу і корекції відповідних ситуацій з метою попередження й послаблення негативного впливу на шкільне середовище.

Вперше шкільне насильство як окремий об'єкт наукового дослідження з'явилося в працях скандинавських учених (К. Лагерспетц, Д. Лейн, Д.Ольвеус, А. Пікас, Е. Роланд, П. Хайнеман та ін.). Особливу увагу приділяється вивченню психологічної природи цькування, опису її видів, форм, а також розробці певних заходів щодо запобігання й зниження його поширеності. Дослідженню явища булінгу присвячені праці українських та зарубіжних вчених: Л. Лушпай, І. Бердишева, О. Барліта, Т. Алексеєнко, А. Губко, І. Сидорук, А. Король, І. Кон та ін. Розвиток та поширення, соціальну природу, рольову структуру та форми аналізували такі вчені як О. Кормило, А. Жеброва, Л.Лушпай, С. Стельмах та ін.

Булінг (цькування) – тривожна тенденція, особливо для сучасного дитячого середовища. Ця тема набуває актуальності, бо це поширена проблема в сучасному українському суспільстві, адже найгостріше вона

постає в освітньому середовищі, а саме коли дитина проводить більшу половину свого повсякденного життя в навчальному закладі. За результатами дослідження, проведеного UNICEF у 2017 році, «67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу (цькування) впродовж останніх трьох місяців, а 24% дітей стали жертвами цього явища» [5].

За даними опитування HBSC 2018 року, «серед дітей віком від 10 до 17 років 35% опитаних упродовж останніх двох місяців брали участь в ображенні/приниженні або знущанні з інших, 37,9 % були жертвами образ, знущань та принижень інших підлітків» [5].

Результати опитування U-Report відбивають найрозповсюджені причини булінгу (цькування): ігнорування дорослими булінгу (39%) та особливості характеру певних дітей (26%) [47]. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) Україна посідає четверту сходинку серед країн Європи за рівнем проявів агресії підлітків. На першій позиції списку Російська федерація, на другому – Албанія і на третьому – Білорусь [47].

Зважаючи на актуальність вищенаведених проблем та відповідних завдань перед фахівцями соціальної роботи в системі освіти, нами була обрана тема **«Профілактика булінгу щодо дітей з інвалідністю як засіб створення безпечного освітнього середовища»**.

Метою дипломної роботи є дослідити соціально-педагогічну технологію профілактики булінгу щодо дітей з інвалідністю як умову створення безпечного освітнього середовища.

Для реалізації мети нами були поставлені наступні **завдання**:

1. Охарактеризувати дітей з інвалідністю як об'єктів дискримінації.
2. Дослідити проблему булінгу в освітньому середовищі.

3. Розглянути вимоги до організації безпечного освітнього середовища.

4. Проаналізувати соціально-педагогічну технологію профілактики булінгу в освітньому середовищі та форми її реалізації.

Об'єкт дослідження: діти з інвалідністю в освітньому середовищі.

Предмет дослідження: соціально-педагогічна профілактика булінгу щодо дітей з інвалідністю.

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань було застосовано такі методи дослідження як: метод індукції, системного аналізу, порівняльний метод, спостереження.

Практична значущість роботи. Методичні розробки та рекомендації щодо їх впровадження можуть бути використані при впровадженні програми профілактики булінгу в закладі середньої освіти керівниками закладів, соціальними педагогами, психологами з метою забезпечення безпечного освітнього середовища.

Апробація результатів дослідження. Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.11.2019 р. № 4) та наказом по Херсонському державному університету **Наказ від 16.04.20 20 р. № 375-Д** – Про затвердження тематики кваліфікаційних робіт (проєктів) здобувачів ступеня вищої освіти «бакалавр» або «магістр» (1,4 роки навчання) заочної форми навчання у 2019-2020 навчальному році.

Матеріали дослідження опубліковані у вигляді статті «Профілактика булінгу щодо дітей з інвалідністю як засіб створення безпечного

освітнього середовища» у підсумковій збірці наукових робіт студентів та магістрантів соціально-психологічного факультету (ПОЧУЄМО, ЗРОЗУМІЄМО, ДОПОМОЖЕМО), Випуск XII, Херсон, 2020, – С._____.

Структура випускної роботи складається зі вступу, двох розділів, чотирьох підрозділів, висновків, списку використаних джерел (у кількості 53 пунктів) та додатків. Загальний обсяг роботи складає 62 сторінки. Основний матеріал викладено на 44 сторінках.

РОЗДІЛ 1

БУЛІНГ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

1.1. Діти з інвалідністю як об'єкт дискримінації

«Дискримінація – це обставини, за якої особа та/або група осіб за їхніми ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [2].

Дискримінація в Україні заборонена Конституцією України та низкою відповідних законів та підзаконних актів. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» є рамковим законом, що надає узагальнююче визначення дискримінації, визначає її форми та забороняє дискримінацію, зокрема й за ознакою інвалідності.

У статті 2 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю зазначено: «Дискримінація за ознакою інвалідності вказує на будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причини інвалідності, з метою або результатом якого є заперечення визначення або применшення, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у соціальній, політичній, економічній, культурній, цивільній чи будь-якій сфері».

Характерною ознакою булінгу є довготривале «відторгнення» дитини її соціальним оточенням. Саме тому неодноразові подібні дії підпадають як мінімум під визначення «непряма дискримінація». Найчастіше булінг відбувається в таких місцях, де контроль менший з боку дорослих або взагалі його нема. Об'єктом знущань (жертвою) булінгу вибирають тих, у кого є дещо відмінне від однолітків. Відмінними рисами можуть бути будь-які: особливості зовнішності; манера спілкування, поведінки; національність, незвичайне захоплення; соціальний статус, релігійна належність. Однією з часто згадуваних причин є вади чи інвалідність дитини.

Інвалідністю вважається стан соціальної недостатності внаслідок обмеження життєдіяльності людини, яке викликане порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, що в свою чергу призводить до необхідності соціального захисту і допомоги.

Законодавство України визначає інвалідність як мірою втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, вродженими вадами або травмою (її наслідками), яка при взаємодії із зовнішнім середовищем може призвести до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист (ст. 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»).

Відповідно дитиною з інвалідністю слід вважати особу віком до 18 років (повноліття) зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту. Обмеження, що виникають внаслідок розладів або вад, при взаємодії із зовнішнім світом може призводити до обмеження життєдіяльності дитини,

внаслідок чого держава повинна створити відповідні умови для реалізації прав дитини нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

У процесі обміркування науково-практичних джерел ми виявили що, протягом виховання дітей із особливими потребами сім'я стикається із багатьма проблемами, які вона не завжди спроможна вирішити самотійно. Зокрема, Н. Майструк та А. Лучаківська виділяють такі основні проблеми, із якими стикаються сім'ї, в яких виховується дитина з інвалідністю:

- «поява у родині дитини з особливими потребами внаслідок вад розвитку в більшості випадків має помітні наслідки для психологічного здоров'я сім'ї. Наносить сильну психологічну травму;

- нерідко спостерігається низький потенційний рівень психологічного прийняття в сім'ї дитини з обмеженими функціями, емоційне відторгнення дитини, гіперопіка, тощо;

- нестача інформації (можливостей корекції та лікування, особливостей дитини, виховання, прав на соціальну допомогу пільги, відповідних закладів освіти, наявних державних і недержавних громадських організацій);

- питання правової сфери, пов'язані не тільки із недоліками у документах, а з виконанням законів на належному рівні перед усіма ланками державного управління і фахівцями;

- невідгідне територіальне розташування спеціальних закладів освіти, недостатній рівень освіти у виховній роботі цих закладах, брак талановитих педагогів тощо;

- якщо дитина відвідує загальноосвітню школу то виникають труднощі в адаптації, і не пристосування навчальних закладів до їх потреб, неприйняття оточенням;

- низька матеріальна забезпеченість сімей що виховують дитину із вадами розвитку, труднощі в реалізації гарантованих пільг;
- недостатній розвиток і недоступність технологій ранньої діагностики, корекції, реабілітації, прогнозування медичних наслідків інвалідності, невисокий рівень забезпечення безкоштовними медичними послугами і ліками, нестача кваліфікованих спеціалістів;
- неприйняття людей із особливими потребами повноцінними членами суспільства, упередженість і стереотипність у ставленні до них з боку багатьох людей, а також перенесення стереотипності і на родичів людей із інвалідності;
- відсутність доступності до певних об'єктів, споруд, проблеми транспортного забезпечення та доступу до інформації» [7].

За ствердженням Н. Олексюк, «ці дані – характерні для особливості родинних стосунків, виникнення у батьків таких дітей негативних рис характеру та особистісних порушень, поява різних соматичних захворювань, астеничних та вегетативних розладів, депресивної симптоматики тощо, – характеризують екстремальність життя зазначених родин» [49]. Також серед негативних явищ психоемоційної сфери часто спостерігається низький потенційний рівень психологічного прийняття в сім'ї дитини з функціональними обмеженнями, емоційне відторгнення дитини, гіперопіка, надмірне акцентування уваги на вадах дитини тощо. Можуть порушуватися і підсистеми зв'язків: між батьком та матір'ю, батьками та іншими дітьми, іншими родичами. Нерідко ці проблеми ускладнюються низьким ступенем розвитку соціально-психологічних механізмів внутрішньо сімейної взаємодії (порозуміння, взаємодопомоги, взаємної толерантності). Дуже важливою і поширеною проблемою, яка може проявлятися у будь-яких сферах життєдіяльності родини, є проблема нестачі інформації. Брак теоретичних та практичних відомостей може

відчуватися батьками та родичами стосовно особливостей порушення здоров'я дитини, можливостей корекції та лікування, особливостей виховання, прав на соціальну допомогу, пільги, відповідних закладів освіти, наявних державних та громадських організацій тощо.

Саме низька доступність інформації найчастіше унеможливорює своєчасну допомогу дітям з обмеженими можливостями та їх родинам. Хоча в Україні і сформована певна законодавчо-нормативна база для захисту дітей з інвалідністю та їх сімей, але дослідники виділяють проблеми правової сфери. Вони пов'язані не стільки з недоліками, в самих правових документах, але й скільки із виконанням законів на належному рівні усіма фахівцями первинних структур і ланками державного управління. Доволі часто постає проблема незнання всіх прав родичами дитини з особливими потребами, гарантованих законодавством, орієнтації у розмаїтті нормативно-правових документів. Серед основних проблем в сфері освіти дітей з інвалідністю можна виділити: незручне територіальне розташування спеціалізованих закладів освіти; а також недостатній рівень освітньої та виховної роботи у закладах освіти, нестачу дитячих творчих осередків; брак талановитих педагогів тощо. Ціла низка проблем яка включає в себе не тільки труднощі адаптації дітей до загальноосвітнього середовища школи, а також непристосованість самих навчальних закладів до їх потреб тобто відсутність обладнання, кваліфікованих спеціалістів тощо, але й сприйняття нетипових дітей оточенням. Саме ці проблеми викликані поширенням в нашій країні методів навчання дітей з особливими потребами у загальноосвітніх закладах [8].

Важливим аспектом соціалізації також є гарантована державою для дітей із порушеннями фізичного здоров'я, але зі збереженим інтелектом, можливість продовження освіти у вищих та професійно-технічних навчальних закладах, працевлаштування. Ці права, незважаючи на

розвиток інклюзивної освіти, поки що не забезпечуються потрібним чином.

Повноцінній соціальній інтеграції та самореалізації осіб з порушеннями здоров'я заважає упередженість та стереотипність в ставленні до них з боку багатьох здорових людей. Типовим для українського суспільства є перенесення багатьох негативних стереотипів і на родичів людини з інвалідністю. Крім того, в нашій країні «залишаються неподоланими суто фізичні та технологічні перепони у доступі людей з обмеженими можливостями здоров'я до різноманітних об'єктів, споруд, проблеми транспортного забезпечення та доступу до інформації» [29]. Як бачимо, коло проблем, з якими може стикатися українська родина, яка виховує дитину з інвалідністю, досить широке та багатоманітне. Зазвичай, ситуація, в якій така сім'я опиняється, являє собою комплекс труднощів різного характеру, які тісно переплітаються, і взаємно обумовлюються [18, статті 1 – 212-21].

Отже, часто об'єктом знущань (жертвою) булінгу стають ті, хто має дещо відмінне від однолітків. Подібна відмінність може бути пов'язана з будь-чим: особливості зовнішності, поведінки; незвичайне захоплення; манера спілкування, національність, соціальний статус, релігійна належність. Найчастіше жертвами булінгу стають діти, які мають:

- фізичні вади – вони фізично слабкі, змушені носити окуляри, поганочують, мають особливості руху з причини порушення опорно-рухового апарату;

- особливості поведінки – імпульсивні чи замкнуті, невпевнені, тривожні;

- особливості зовнішності – надмірну худорлявість чи повноту руде волосся, веснянки, відстовбурчені вуха, незвичну форму голови;

- соціальні навички недостатньо розвинені: часто не мають близького друга, краще спілкуються з дорослими, ніж з однолітками;
- відчують страх перед школою: неуспішність у навчанні здебільшого формує у дітей негативне ставлення до школи, а отже і страх відвідування певних предметів, що сприймається тими, хто їх оточує, як підвищена тривожність, невпевненість, що провокує агресію;
- несоціалізовані діти (так звані «домашні» діти);
- діти із заїканням, дислалією (порушення мовлення), дисграфією (порушення письма), дислексією (порушення читання);
- знижений рівень інтелекту, труднощі у навчанні або навпаки – обдарованість, видатні досягнення, високий інтелект;
- слабо розвинені гігієнічні навички тощо.

Якщо зважити на те, що школа є закладом, у якому діти перебувають більшу частину дня і у процесі навчання не тільки отримують знання, але й, вчаться спілкуватися, розвиваються, відбувається й процес становлення особистості, досвід соціалізації. Важливим завданням сучасної школи є визнання існування проблеми булінгу освітній установі а також створення відповідного безпечного середовища для профілактики та боротьби з негативними наслідками цього явища.

1.2. Булінг як проблема освітнього середовища

«Булінг (від англ. bull – переслідувати), за визначенням сайту www.stopbullying.com.ua, – «небажана агресивна поведінка дітей шкільного віку, яка призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили» [6].

Перші дослідження феномену знущань розпочалися у 1905 р., коли К. Дьюкс опублікував свою роботу щодо шкільного цькування, але

систематичні дослідження проблеми булінгу належать скандинавським ученим, зокрема феномен «булінгу» став основною темою наукових праць професора психології Дана Ольвеуса. Після подій у Норвегії 1982 року, коли три хлопчика в різних школах здійснили самогубство через цькування, була розроблена перша версія Програми Ольвеуса щодо запобігання булінгу (The Olweus Bullying Prevention Program). Учений виділив три основні критерії для визначення проявів булінгу: намір агресора заподіяти шкоду, повторюваний характер поведінки і дисбаланс сил агресора і жертви.

Науковці по-різному тлумачать термін «булінг». Зокрема, Д. Ольвеус сформулював визначення булінгу в середовищі дітей і підлітків, яке стало загальноприйнятим, – це «навмисна, систематично повторювана агресивна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціальної або фізичної сили» [15, с.18]. На думку Х. Леймана, «булінг – це соціальна взаємодія, через яку одна людина (здебільшого декілька) зазнають нападів іншої групи людей майже щодня та впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що вмикає в жертви стан безпомічності та виключення з групи» [15, с.18].

«Конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною потреб, інтересів, соціальних установок, планів тощо у свідомості окремої особи, яке виникає в міжособистісних взаємодіях окремих осіб чи груп» [46]. Для способу взаємодії конфлікту є характерним його не регулярність та випадковість (відсутністю злого умислу), а по-друге, баланс (рівність) сил між його учасниками, панівний баланс (симетричні відносини), який характеризується здатністю кожної з сторін однаково впливати на сам процес конфлікту, а отже відносна рівність фізичних сил, стану здоров'я, соціального статусу, соціально-психологічної адаптованості, ментального розвитку тощо. По-третє, спостерігається

розкаюння сторін конфлікту як спрямованість зусиль сторін на його вирішення.

Булінг (цькування) характеризується декількома типовими ознаками на відміну від сварки або конфлікту між дітьми. «По-перше, це систематичність (повторюваність) діяння – вчинене в різних формах насильства (економічного, фізичного, сексуального, психологічного, в тому числі за допомогою засобів електронної комунікації) більше двох разів стосовно однієї і тієї ж людини.

По друге, булінг (цькування) майже завжди має злий намір, коли метою дій кривдника є навмисне заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, тривоги, приниження, страху, бажання підпорядковувати жертву своїм інтересам та/або спричинення її соціальної ізоляції.

По-третє, для булінгу (цькування) характерний дисбаланс сил – владний дисбаланс між кривдником і потерпілим (асиметричні відносини), різниця у соціальному статусі, фізичному розвитку, рівні адаптованості, стані здоров'я (наявність інвалідності чи особливих освітніх потреб), ментальному розвитку тощо.

По-четверте, відсутність розкаюння у кривдника. Варто пам'ятати, що булінг (цькування) ніколи не припиняється самостійно – отже потрібно втручання інших осіб, для захисту і допомоги потерпілому, кривднику та свідкам» [22, с. 208].

Шкільна жорстокість може бути проявленою в наступних формах: а) фізичний булінг – завдання ударів, штовхання, пошкодження або крадіжка власності; б) словесний булінг глузування або висловлювання, якими ображається стать, раса або сексуальна орієнтація; в) соціальній булінг – виключення інших із групи чи розповсюдження пліток або чуток. З розвитком технологій, появою гаджетів, у кожного школяра з'явилася ще одна форма булінгу – електронна (розповсюдження негативних

висловлювань та образливих коментарів в мережі Інтернет, в соціальних мережах) [13]. Завдяки дослідженням Д. Ольвеуса, який першим запропонував класифікацію ролей учасників булінгу, їх можна розділили на наступні групи: булер (дитина, що є агресором щодо інших), жертва (дитина, над якою здійснюється насильство), спостерігачі (діти, які спостерігають за цькуванням, ця категорія осіб також, як і самі жертви, які можуть почуватися в небезпеці). Схильними до булінгу можуть бути як хлопці, так і дівчата. Зброя хлопців частіше всього – це фізичний булінг, тоді як дівчата застосовують плітки про однокласників, або відокремлення дитини з певної групи. Психологи стверджують, що булером може бути цілком нормальна, всебічно розвинена дитина, яка має бажання бути лідером, отримати авторитет, але не має певного інструменту, як досягти мети без агресії.

Відтворити типовий портрет агресора досить важко. Разом з тим, Д. Ольвеус визначає найбільш типові риси учнів, схильних ставати булірами: вони відчують сильну потребу владарювати і підкорювати собі інших учнів, досягаючи таким шляхом своїх цілей; імпульсивні та легко переходять до гніву; прагнуть за будь-якої ціни бути у центрі уваги; поводять себе агресивно та з викликом по відношенню до дорослих, включаючи батьків та вчителів; егоцентристи, що не вміють співчувати оточуючим, ставити себе на місце інших; звикли ставитися до оточуючих з почуттям зверхності, розділяючи на «своїх» та «чужих»; максималісти, що не бажають йти на компроміси. Дослідник виділив наступні мотиви діяльності агресорів: «бажання мати владу і домінувати над іншими учасниками групи; у зв'язку з особливостями сімейного виховання, такі діти володіють високим рівнем агресивності: успішні агресивні дії дозволяють їм відчувати задоволення; агресор може отримувати від жертви підкріплення насильницьких дій у вигляді грошей або цінних

предметів; агресивна поведінка в багатьох класах гарантує високий соціальний статус у групі» [8, с. 108].

С. Стельмах визначає дві основні форми булінгу: фізичну та соціальну. Ознаками фізичного булінгу автор вважає стусани, побиття, штовхання. Соціальний булінг вчений пов'язує зі створення напруженої атмосфери у навчанні з метою формування зверхнього ставлення групи, або ж навіть і вчителів чи персоналу школи, до аутсайдера, жертви, найчастіше, фізично слабші дитини або з бідної чи неблагополучної родини. Булінг цього виду «об'єднує формою непрямой фізичної та вербальної агресії, а саме: насміхання над виглядом, ігнорування успішної підготовки до занять зі сторони вчителів, бойкот, ворожа міміка чи жестикуляція, образливі прізвиська (англ. name-calling); , видом діяльності, поведінкою дітей, які вирізняються серед однолітків (англ. joking, teasing); погрози, приниження; примус до «служіння» сильному – нести портфель, бути на підхваті, чергувати тощо (англ. put-downs)» [8, с. 432] Також до форм булінгу дослідник окремо виділяє: відбирання грошей та речей; змушування до певних негативних дій; дії сексуального характеру; кібербулінг (переслідування здійснюється за допомогою мобільного телефону, Інтернету).

В якості соціально-психологічного явища булінг здійснює вплив на всіх учасників класу чи групи дітей, де він виникає. Зокрема заслуговує уваги соціальна структура булінгу Д. Ольвеуса, яку інтерпретував дослідник С. Стельмах. На нашу думку, саме вона найбільш повно розкриває структуру цього явища. Відповідно до неї, він виділяє такі ролі учасників шкільного булінгу: учень, який є жертвою булінгу; учні, які здійснюють насилля, ініціюють та відіграють лідерські ролі у процесі булінгу – «булери» або переслідувачі, агресори; наслідувачі – учні, які позитивно ставляться до знущань над іншими і беруть активну участь у

цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі; пасивні «булери» – учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад шляхом сміху чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї; потенційні «булери» – учні, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього зовні; «спостерігачі» – учні, які ні не беруть участі у булінгу, і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації; «потенційні захисники» – ці учні негативно ставляться до насилля і тому вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять; «захисники» – учні, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти [8, с. 433].

Таким чином можна сказати, що явище шкільного булінгу є довготривалим (повторюваним) фізичним чи психологічним насильством з боку індивіда чи групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) стосовно індивіда, і що відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет у бажаних осіб).

Варто позначити, що булінг (цькування) в освітньому середовищі відбувається не тільки між учнями/ученицями. «Специфічною проблемою у освітньому середовищі є булінг (цькування) з боку вчителів/вчительок по відношенню до учнів/учениць. Такий булінг може проявлятися через наступні систематичні дії: необґрунтоване заниження оцінок, систематичне ігнорування думки учня/учениці або його/її дій, вішання ярликів на учня/ученицю («Ось (ім'я) у нас поганий хлопець»), принизливі слова, залякування («Відправлю до директора», «Викличу батьків до школи»). Іноді об'єктом такого цькування може бути цілий клас або група, а іноді учні/учениці підпадають під булінг з боку одразу декількох вчителів/вчительок. Таку форму поведінки вчителя/вчительки можуть

переймати й інші учні/учениці, що переростає у колективне цькування жертви» [14].

За певною схемою булінг розвивається і має декілька фаз розвитку, які можна відобразити як «драбину булінгу (цькування)» – від моменту зародження до найвищої фази. Кожна сходинка цієї драбини відповідає певному етапу розвитку цькування, емоційному стану потерпілого та певним діям кривдника. Але саме булінг може відбуватися й за іншою схемою – не включаючи певних стадій цього процесу. «Втручання або переривання цього процесу можливе на будь-якій зі сходинок, тому важливо вчасно розпізнати булінг (цькування) в освітньому середовищі та зупинити цей процес на більш ранніх стадіях, коли ситуація не дійшла до найвищої сходинки» [25].

В Україні проблемою булінгу активно опікується уповноважений Президента України з прав дитини (омбудсмен). Український інститут дослідження екстремізму за його підтримки презентував спеціальний проект з протидії булінгу в школі «Стоп шкільний терор» («Безпечна школа»). Також в країні працює Національна дитяча лінія довіри (за коротким номером 116-111). У 2017 р. створено Управління ювенальної превенції, що є результатом виконання «Пекінських правил», ухвалених Генасамблеєю ООН, де чітко вказано, що в правоохоронній системі мають бути «дитячі» поліцейські, які добре володіють законодавством, пройшли відповідну підготовку та працюють із дітьми, які вчинили правопорушення або стали свідками, жертвами злочину. У навчальних закладах реалізується проект «Школа і поліція».

18 грудня 2018 року Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», в якому визначено: «булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному,

економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [13, с. 488]. Відповідальність за вчинення даного діяння передбачена статтею 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення:

«1. Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, – тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (850-1700 грн.) або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

2. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1700-3400 грн) або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (850- 1700 грн) або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

4. Діяння, передбачене частиною другою цієї статті, вчинене малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1700- 3400 грн) або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

5. Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (850-1700 грн) або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку» [15, с. 19-25].

Доказами у справі про адміністративне правопорушення щодо булінгу (цькування) учасника освітнього процесу можуть бути: 1) пояснення особи, яку притягують до відповідальності за адміністративне правопорушення, передбачене статтею 173-4 КУпАП; 2) пояснення потерпілої особи; 3) пояснення свідків (очевидців); 4) пояснення батьків або осіб, які їх замінюють; 5) пояснення шкільних психологів, соціальних педагогів, педагогів, представників адміністрації закладів освіти та інших учасників освітнього процесу; 6) лист-клопотання керівника закладу освіти; 7) висновки експертів, якщо у результаті вчинення проступку була завдана фізична чи психічна шкода [15, с. 19-25].

Отже, ми можемо сказати, насильство в шкільному середовищі має різний характер і походження. Цей феномен може проявлятися як у формі разових, так і систематичних дій, але такі дії завжди завдають шкоди фізичному та психічному здоров'ю всіх учасників/учасниць цього процесу. Виявити випадки насильства в закладі освіти достатньо важко, оскільки насильство відбувається переважно в місцях, де відсутній контроль та

нагляд дорослих. До того ж і потерпілий, і спостерігачі воліють не повідомляти нікого про випадок, щоб їх не вважали «ябедником/ябедницею» або через страх зізнатись. Небезпечнішим є повторюваність випадків насильства в освітньому середовищі. Саме тому систематичні насильницькі дії є булінгом або цькуванням.

РОЗДІЛ 2

ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ ЯК УМОВА БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Сьогодні суспільство має бажання бачити школу не лише одним з освітніх ресурсів, а простором для розвитку, співпраці як всередині закладу, так і по відношенню до зовнішнього світу. Сучасне освітнє середовище створює індивідуалізоване та персоналізоване враження, де у кожного є можливість відшукати себе. Середовище школи є місцем, де зустрічаються та взаємодіють не лише учні, вчителі, гості школи та навколишні мешканці, де відбуваються не тільки заняття, але й цікаві зустрічі, свята та концерти, лекції та семінари, працюють відкриті лабораторії та майстерні у різних галузях мистецтва, науки та технологій.

2.1. Безпечне освітнє середовище: вимоги до організації

Українські та зарубіжні науковці й практики трактують освітнє середовище як «частину життєвого, соціального середовища людини, яка виявляється у сукупності всіх освітніх факторів, що безпосередньо або опосередковано впливають на особистість у процесах навчання, виховання та розвитку; є певним виховним простором, в якому здійснюється розвиток особистості» [18].

Освітнє середовище вивчали як зарубіжні (Дж. Гібсон, У. Мейс, Т. Менг, М. Турвей, В. Ясвін та інші), так і українські (Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, С. Максимова, О. Пехота, В. Рибалка, В. Семиченко, В. Серіков, С. Сисоєва та інші) дослідники. Цікавим є підхід зарубіжного

науковця В. Ясвіна, який вважає, що освітнє середовище – це «характеристика життя всередині освітнього закладу, система впливів і умов формування особистості, а також система можливостей для розвитку особистості, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні. Водночас у сучасних швидкозмінних умовах освітнє середовище навчального закладу не є ізольованим від зовнішніх і внутрішніх факторів, їх впливу, які можуть мати як позитивний результат, так і містити загрози, небезпеки та ризики, які можуть сприяти деструктивним змінам у ньому» [31, с. 34].

Для ефективної протидії таким змінам необхідно, щоб освітнє середовище навчального закладу було забезпечувало захист та безпеку учасників процесу освіти. Відсутність єдиного визначення поняття «безпека освітнього середовища» зумовлена існуванням різних підходів до розуміння його сутності. Йдеться і про психологічний, і про екологічний, і про інформаційний аспекти цього поняття. Так, дослідники, які вивчають коло проблем, пов'язаних з питанням психологічної безпеки освітнього середовища, вважають, що «психотравмувальні ситуації прямо чи опосередковано впливають на фізичне і психічне здоров'я особистості» [41, с. 70-80].

Зокрема, до психотравмувальних ситуацій у навчальному процесі освітнього закладу відносять:

- «конфлікти у стосунках вчитель – учень, учень – учень, учень – батьки тощо;
- проблема адаптації в освітньому середовищі;
- атмосфера конкуренції між однолітками;
- надмірна вимогливість педагогів тощо» [41, с. 70-80].

Якщо взяти до уваги екологічний аспект безпеки освітнього середовища, то тут варто звернути увагу на дослідження С. Совгіри, яка

під екологічно безпечним освітнім середовищем розуміє «систему психолого-педагогічних умов, впливів і можливостей, які забезпечують захищеність особистості від негативного впливу екологічних факторів, що визначають оптимальність взаємодії зі світом природи» [8, с. 10].

Не менш важливим є й інформаційна частина безпеки освітнього середовища, яка, на думку Н. Кириленко, «через застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті здійснює масовий, глобальний вплив на особистість» [16, с. 149]. Серед негативного впливу інформації на сучасне освітнє середовище автор виокремлює: «відсутність належних механізмів контролю якості інформації, доступної через сучасні телекомунікаційні технології, що породжує проникнення в освітній простір великого обсягу недостовірної інформації; неконтрольоване проникнення інформації сумнівного, агресивного змісту, яка може сприяти виникненню насильства, булінгу, кібербулінгу тощо» [16, с. 150].

Таким чином, можна погодитись з думкою Г. Васяновича, що «безпечне освітнє середовище – це стан освітнього середовища, в якому: наявні безпечні умови навчання та праці, комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримано прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника навчально-виховного процесу» [7, с. 12].

На створення та функціонування безпечного освітнього середовища впливає наступний ряд факторів:

1. Якість міжособистісних відносин, де можна виділяти позитивні (довіра, доброзичливість, схвалення, толерантність) та негативні фактори (агресивність, конфліктність, ворожість, маніпулятивність).

2. Захищеність в освітньому середовищі характеризується об'єктивною та суб'єктивною оцінкою відсутності насильства у всіх його видах, формах для всіх учасників освітнього простору.

З точки зору розробників Кодексу безпечного освітнього середовища (КБОС) такий документ закладу освіти «має регулювати всі напрямки діяльності закладу, пов'язані з порушеннями прав особистості на безпеку, а також питання її підтримки і втручання в ситуації, коли може виникати загроза їхньому життю, здоров'ю та благополуччю» [19].

Найчастіше жертвами насильства стають певні категорії дітей. Зокрема, такі, які мають фізичні недоліки, особливості зовнішності та (або) поведінки, низький інтелект і труднощі в навчанні, мають інвалідність або функціонально обмежені з причини хвороби, відчувають страх перед школою, мають нерозвинуті соціальні навички або не мають досвіду життя в колективі тощо.

Для унеможливлення насильства та створення безпечного освітнього середовища кожен учасник навчально-виховного процесу повинен мати уявлення не тільки про феномен насильства, але й про способи мінімізації ризиків та небезпеки, що в результаті повинно створити умови для внутрішньої безпеки та безпеки референтного докілья. Вирішення даної проблеми стає можливим лише завдяки спільній цілеспрямованій діяльності педагогів, учнів і батьків.

3. Комфортність в освітньому середовищі характеризується об'єктивною та суб'єктивною оцінкою емоцій, почуттів та домінуючих переживань у процесі взаємодії дорослих і дітей в освітньому середовищі закладу. Нерозвиненість ефективної системи психологічної допомоги в освітній установі може призвести до неефективного психологічного супроводу дитини, а емоційного вигорання у педагогів і, як наслідок,

спричинити професійну деформацію, що і в першому і в другому випадку створить серйозну загрозу психічному здоров'ю особистості.

4. Задоволеність освітнім середовищем – це задоволення базових потреб дитини у: допомозі та підтримці; збереженні та підвищенні її самооцінки; пізнанні та діяльності; розвитку здібностей і можливостей.

Серед основних характеристик процесу взаємодії учасників освітнього середовища виділяють особистісно-довірливе спілкування, оскільки його відсутність спричиняє помітні негативні наслідки: емоційний дискомфорт, небажання висловлювати свою точку зору, думку, негативне ставлення до себе, втрата особистої гідності, небажання звертатися по допомогу, ігнорування особистих проблем і труднощів оточуючих дітей і дорослих, неуважність до прохань і пропозицій. Зважаючи на науково-практичні розробки, можна виокремити наступні «принципи безпечного освітнього середовища:

- принцип домінування життя людини як головної цінності, що визначає модель мінімальної (необхідної) безпеки, максимально усуває ризики, що загрожують життю як дітей, так і дорослих;
- принцип регіональної специфіки передбачає під час організації системи безпеки освітнього середовища школи облік небезпек і можливих надзвичайних ситуацій конкретного регіону (міста, області, району);
- принцип комплексності оцінки небезпек (ризиків), що задає методика оцінки різних педагогічних (освітніх) ризиків (зовнішніх і внутрішніх) на основі комплексного, системно-синергетичного підходів;
- принцип міні-макса, що означає досягнення максимального ефекту безпеки при наявності мінімуму ресурсного забезпечення;

- принцип максимальної ефективності управління системою заходів і створення педагогічних умов, спрямованих на забезпечення максимальної безпеки освітнього середовища і школи, як соціального інституту в цілому» [33, с. 146].

Робота над створенням освітнього середовища не припиняється з досягненням певного результату. Насамперед, це «безперервний процес реагування на нові виклики життя, пошук нових можливостей, ресурсів, генерування нових ідей і правил. Водночас необхідно, щоб всі учасники цього процесу усвідомлювали спільну відповідальність, мали вміння, бажання та добру волю для такої співпраці» [51].

Для регулювання питань та реагування на випадки булінгу (цькування) для застосування заходів виховного впливу в закладах освіти виданий Наказ МОН № 1646 від 28.12.2019 року, в якому йдеться що необхідні заходи виховного впливу до сторін булінгу (цькування) визначає комісія з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти, зокрема:

- мету, конкретні завдання, зміст, методи та форми заходів виховного впливу;
- критерії визначення співвідношення між запланованими та отриманими результатами заходів виховного впливу;
- моніторинг ефективності застосування заходів виховного впливу до сторін булінгу (цькування) та необхідність їх коригування визначає комісія з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти на черговому засіданні.

«Заходи виховного впливу реалізуються педагогічними (науково-педагогічними) працівниками закладу освіти, фахівцями служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із залученням необхідних фахівців із надання правової, психологічної, соціальної та іншої допомоги, в тому числі територіальних органів (підрозділів)

Національної поліції України та інших суб'єктів реагування на випадки булінгу (цькування). Суб'єкти реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти під час реалізації заходів виховного впливу діють в межах повноважень, передбачених законодавством» [37].

Отже, безпечне освітнє середовище забезпечує: наявність безпечних умов навчання та праці, комфортну міжособистісну взаємодію, сприяючи емоційному благополуччю учнів, педагогів та батьків відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатніх ресурсів для їх запобігання дотриманню прав та норм фізичної, психологічної, інформаційної й соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

2.2. Технологія профілактики булінгу в освітньому середовищі

На думку ряду вчених, зокрема, Б. Алмазова, С. Белічевої, І. Зверевої, А. Капської, В. Кащенко, Л. Міщик, В. Оржеховської, профілактика – це сукупність заходів, спрямованих на охорону здоров'я, попередження виникнення й поширення хвороб людини, поліпшення фізичного розвитку, збереження працездатності та забезпечення довголіття, комплекс заходів спрямований на попередження, подолання або нейтралізацію чинників, що спричиняють девіантну поведінку; система колективного та індивідуального виховного впливу, спрямованого на вироблення імунітету до негативного впливу з боку навколишнього середовища з метою попередження девіантної поведінки в підлітків.

Соціально-педагогічна профілактика – це комплекс соціальних, педагогічних, психологічних, медичних, правових заходів спрямованих на виявлення та запобігання негативних соціальних явищ у суспільстві серед дітей та молоді та створення умов для їхнього успішного розвитку.

Зважаючи на вищенаведені визначення, ми пропонуємо розуміти технологію профілактики булінгу як сукупність знань про способи, засоби, прийоми впливу на передбулінгову ситуацію, а також послідовність дій опонентів і третіх осіб, у результаті яких усуваються наявні суперечності.

Профілактика булінгу передбачає роботу в таких формах та напрямках:

- «ознайомлення шкільної громади з особливостями поширення масових негативних явищ серед учнів загальноосвітніх шкіл та загальноприйнятими у світі поняттями «булінг», «третирування», «цькування» з огляду на розуміння проблеми насильства над дітьми та його видами (висвітлення матеріалів на педагогічних радах, засіданнях методоб'єднань класних керівників, батьківських зборах);
- просвітницька робота фахівців соціально-психологічної служби школи серед дітей та учнівської молоді щодо попередження насильства з використанням основних форм просвітницької роботи, а саме: лекційної роботи, міні-лекцій, круглих столів, бесід, диспутів, годин відкритих думок, усних журналів, кінолекторіїв, організації конкурсів, фестивалів, акцій, створення клубів із правових знань, організації на базі навчального закладу консультативних пунктів, де всі учасники навчально-виховного процесу можуть отримати консультації практичного психолога, соціального педагога, де можна провести зустрічі з працівниками правоохоронних органів;
- формування правосвідомості і правової поведінки учнів, відповідальності за своє життя, розвиток активності, самостійності, творчості учнів, створення умов для самореалізації особистості школярів;
- формування у педагогів та батьків навичок ідентифікації насильства як у своїй поведінці, так і в поведінці дітей з метою формування умінь виокремлювати існуючу проблему;

- створення у шкільному середовищі умов недопущення булінгу та відповідного середовища в освітній установі для профілактики та боротьби з негативними соціально-педагогічними наслідками цього явища.
- зміцнення захисних сил особистості та організму в протистоянні цькуванню як для умовно здорових дітей та підлітків, так і для тих, які вже мають соматичну або психічну патологію;
- проведення бесід з підлітками з метою профілактики булінгу, виступи провідних спеціалістів у системі профілактичної роботи щодо подолання різноманітних форм агресивної поведінки серед підлітків;
- робота з волонтерами: організація зустрічей волонтерів з представниками соціально-психологічної служби школи, вчителями, учнями та їхніми батьками, ознайомлення з ефективними формами та методами превентивної роботи
- проведення соціально-педагогічних тренінгів, відеолекторіїв;
- проведення конкурсів соціальної реклами та інформаційних буклетів з проблем профілактики негативних тенденцій у молодіжному середовищі» [41].

У рамках заходів організаційно-адміністративного характеру необхідно вжити наступне:

- визначити перелік організацій, установ, що допоможуть у розв'язанні даної проблеми;
- розробити пам'ятку для учнів «Скажемо насильству Ні»;
- розробити програму роботи щодо профілактики булінгу серед підлітків;
- затвердити плани діяльності програми «Профілактика булінгу серед підлітків» в структурній діяльності соціально-психологічної служби школи: вибір певних напрямів профілактичної діяльності; а також форм і

методів роботи; визначити професійних обов'язків суб'єктів соціально-педагогічної роботи;

- планування узгодженої діяльності внутрішкільних суб'єктів соціально-педагогічної діяльності (учителів, соціальних педагогів, практичних психологів, волонтерів);

- налагодити співпраці з центром соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, службами у справах дітей, представниками ЗВО, ЗМІ, позашкільними установами, недержавними організаціями;

- вжити заходів по впровадженню служби шкільної медіації, що допоможе у вирішення конфліктних ситуацій через примирення сторін за участі медіаторів шляхом знаходження оптимального варіанта подолання проблеми, що задовольняє обидві сторони, за взаємного бажання сторін знайти вихід із ситуації.

У рамках профілактичної роботи у школі за наведеними вище напрямками рекомендовано проводити наступні заходи з попередження проявів булінгу, які повинні мати систематичний характер:

- круглий стіл з вчителями школи на тему «Психолого-педагогічна робота з подолання булінгу в підлітковому віці» (із застосуванням медіа-презентації);

- ініціювання педагогічної наради з метою створення алгоритму реагування на випадки насильства серед дітей на базі школи: чітка схема можливих дій, відповідальності та компетенції вчителя, представників адміністрації, психолога і соціального педагога; встановлення їх функцій, ролей та обсягу обов'язків у цьому алгоритмі; проведення практичних занять з відпрацювання визначених навичок реагування;

- виступи психолога та соціального педагога на батьківській конференції, батьківських зборах на тему «Булінг: причини, наслідки, методи профілактики та подолання негативного явища»;

- анкетування учнів з метою виявлення проявів насильства, дій з ознаками булінгу;
- проведення семінару з елементами тренінгу для учнів 6-9 класів «Профілактика булінгу серед підлітків», мета якого формування в учнів громадянської відповідальності за наслідки асоціального способу життя;
- проведення бесід психолога, соціального педагога з учнями на тему: «Я – повноцінна особистість», «Життя без агресії», «Дізнайся про свої права та обов'язки» з метою формування прагнення підлітків до ведення здорового способу життя; обізнаності учнів у негативізмі булінгу та його наслідків, попередження насильницької поведінки учнів;
- проведення тренінгів з учнями на тему за вибором: «Я вмю стримувати негативні емоції. Профілактика проявів агресії», «Умій сказати Ні», «Ми проти насильства у школі», «Формування навичок комунікації», «Формування відповідальності щодо власної поведінки», «Ми – проти агресії»;
- запровадження програми правових знань у формі гурткової та факультативної роботи;
- проведення зустрічей, круглих столів, диспутів, годин відкритих думок, конференцій для неповнолітніх зі шкільним офіцером поліції, спеціалістами кримінальних та ювенальних відділів поліції, служб соціального захисту, медичних установ та інших зацікавлених організацій на тему «Ми – за життя без насильства», «Права та обов'язки школярів» тощо;
- створення інформаційних куточків для учнів з переліком організацій, до яких можна звернутися у ситуації насилля та правопорушень;

- бесіди з батьками учнів щодо профілактики булінгу та правил спілкування з дітьми, що потерпають від цькування;
- виготовлення та розповсюдження учнями профілактичних та пропагандистських буклетів «Явище булінгу – руйнація суспільства»;
- розробка та використання в роботі психологічної служби школи «Пам'ятки школяру».

З метою профілактики булінгу щодо дітей з інвалідністю в освітньому середовищі нами запропонований проект «Скажи булінгу Ні».

Мета: сформувати ставлення до іншої людини як до цінності, шляхом проведення ситуативно інтерактивного театру.

Предмет: інноваційна модель соціальної взаємодії.

Завдання:

1. Виявити підлітків схильних до булінгу та проаналізувати причини її виникнення.
2. Організувати створення та залучення до участі в інтерактивному театрі підлітків схильних до булінгу.
3. Організувати вистави та забезпечити їх обговорення в підлітковому середовищі.
4. Оцінити результати проекту та представити їх на сайті власної організації.

Очікувані результати проекту:

Реалізація проекту дозволить отримати дані щодо стану булінгу в підлітковому середовищі школи; виявлення підлітків схильних до булінгу; аналіз причин виникнення булінгу; створення алгоритму реагування на випадки насилля серед дітей.

Залучення учасників навчально-виховного процесу, тобто адміністрації, вчителів, школярів та їх батьків до діяльності щодо

запобіганню та подоланню насилля в шкільному середовищі дозволить зробити цей процес зрозумілим та необхідним.

Затвердження плану «Профілактика булінгу серед підлітків», разом із розробленими сценаріями виступу інтерактивного театру дозволить їхнє використання для профілактики та корекції в рамках антибулінгових програм.

Ресурсно-трудове забезпечення проекту:

- психолог;
- соціальний педагог;
- волонтери

До фінансового забезпечення проекту належить:

Обладнання і матеріали: принтер, комп'ютер, фотоапарат, декорації, костюми, стільці, парти, дошка.

Витратні матеріали: папір кольоровий, папір для документів, олівці, ручки, фарби, витрати на Інтернет зв'язок.

Організаційно-методичною основою проекту є план реалізації, яким визначено порядок заходів, їхній зміст та відповідальні за реалізацію. Схематично план наведений у таблиці 2.1. Такий план є взаємопов'язаним з орієнтовним планом роботи освітнього закладу «Профілактика булінгу серед учнів» (таблиця 2.2)

Таблиця 2.1

План реалізації проекту

№	Заходи	Відповідальний
1	Зібрання цільової групи для проведення діагностики впливу булінгу в підлітковому віці.	Волонтери
2	Проведення дослідження з метою вияву булінгу в підлітків.	Соціальний педагог Психолог Керівник проекту.

3	Розробка тесту для вияву булінгу (Додаток А)	Керівник проекту Соціальний педагог
4	Проведення тесту щодо вияву булінгу	Соціальний педагог
5	Розробка плану роботи «Профілактика булінгу серед учнів» (таблиця 2.2)	Керівник проекту Психолог Соціальний педагог
6	Підготовка презентації для ознайомлення аудиторії	Керівник проекту.
7	Розсилання запрошень	Соціальний педагог
8	Проведення презентації	Керівник проекту
9	Підготовка фотозвіту щодо проведення дослідження	Керівник проекту Соціальний педагог
10	Здійснення моніторингу дій щодо попередження проявів булінгу (Див. додаток Б)	Соціальний педагог Психолог
11	Вивчення мотивації в участі проекту.	Керівник проекту Соціальний педагог
12	Проведення опитування учасників та виготовлення учнями пропагандистських буклетів.	Керівник проекту Психолог
13	Психологічна оцінка впливу проекту на рівень агресивності	Психолог
14	Проведення тренінгу «Стоп булінг», «Профілактика проявів агресії»	Керівник проекту Психолог
15	Створення інтерактивного театру	Керівник проекту
16	Розробка тематичного сценарію	Керівник проекту Психолог Соціальний педагог Учні
17	Створення сайту для поширення інформації	Соціальний педагог Психолог

18	Розробка рекомендацій щодо усунення недоліків проекту та їх врахування в подальшій діяльності.	Соціальний педагог Психолог
19	Перегляд тематичного кінофільму з подальшим обговоренням	Психолог. Керівник проекту
20	Розробка пам'ятки про протидію булінгу.	Керівник проекту Соціальний педагог Психолог

Таблиця 2.2

План «Профілактика булінгу серед учнів»

№	ЗАХОДИ
1	Створення на базі школи алгоритму реагування на випадки насильства серед дітей.
2	Створення круглого столу із застосуванням медіа-презентації з вчителями школи на тему «Психолого-педагогічна робота з подолання булінгу в освітньому середовищі».
3	Організувати виступи психолога та соціального педагога на засіданні членів батьківських комітетів класів та батьківських зборах.
4	Проведення анкетування з метою виявлення проявів насильства, дій з ознаками булінгу (Див. додаток А)
5	Проведення тренінгів з учнями на тему: Як я вмію стримувати негативні емоції; Профілактика проявів агресії.
6	Впровадження програми інтерактивного театру
7	Залучення до участі в інтерактивному театрі
8	Виготовлення та розповсюдження учнями профілактичних та пропагандистських буклетів.
9	Створення інформаційних куточків для учнів

10	Огляд зарубіжного досвіду. Методи «Шкільного суду» та човникової дипломатії
11	Застосування методів арт-терапії: вивчення літературних творів; моделювання альтернативного варіанту розвитку подій; колективний перегляд фільму з подальшим обговоренням «Опудало»
12	Психолого-педагогічна допомога дітям, які стали жертвами булінгу
13	Психолого-педагогічний, соціальний вплив на булерів. Залучення поліції. Організація лекцій.

Під час запровадження проекту ми створюємо певний алгоритм реагування на випадок насильства та організуємо теоретичну а згодом і практичну підготовку як для вчителів так і для учасників згідно **«Порядку реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування)»:**

1. У день подання заяви видається наказ по закладу освіти про проведення розслідування із визначенням уповноважених осіб.

2. Створюється комісія з розгляду випадків булінгу (цькування) (далі – Комісія) зі складу педагогічних працівників (у тому числі психолог, соціальний педагог), батьків постраждалого та булера, керівника закладу освіти та скликається засідання.

3. Комісія протягом 10 днів проводить розслідування та приймає відповідне рішення:

- якщо Комісія визнає, що це був акт булінгу (цькування), а не одноразовий конфлікт чи сварка, тобто відповідні дії носять системний характер, про це повідомляються уповноважені підрозділи органів Національної поліції України (ювенальна превенція) та Служба у справах дітей;

- якщо Комісія не кваліфікує випадок як булінг (цькування), а постраждалий не згоден з цим, то він може одразу звертатися до органів Національної поліції України із заявою.

4. Рішення Комісії реєструються в окремому журналі, зберігаються в паперовому вигляді з оригіналами підписів усіх членів Комісії.

5. Кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), за наявності – спостерігачі зобов'язані виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти.

Проведення анкетувань, тренінгів, створення інформаційних куточків, застосування арт-терапії, виготовлення та розповсюдження буклетів, стенд газет дає змогу учням не тільки долучатися до вивчення та осмислення даної проблеми але й освоїти її з різних сторін.

З метою запобігання булінгу в підлітковому віці передбачається створення ситуаційно-інтерактивного театру. Побувавши в ролі жертви чи булера діти мають змогу аналізуючи прийти до висновків як правильно треба поводити себе в тих чи інших ситуаціях, а також мають змогу поділитися своїми знаннями з іншими однолітками. Для реалізації даної частини проекту потрібно:

а) створення групи для вияву дітей, які схильні до булінгу.

б) створення самого театру. Для того щоб навчити цих дітей направляти свою агресію в правильне русло.

в) створення чату в інтернет мережі для того, щоб команда мала змогу спілкуватися між собою для обговорення сценарію та проблеми які у них виникли, а також як їх вирішити.

Підготувавши учнів, ми маємо закріпити їх знання і в цьому нам допоможе методика інтерактивного театру. Вона дає змогу підліткам розкрити свої досягнення у вивченні даної проблеми. У виставі ми можемо побачити, як діти аналізують та виходять з конфліктної ситуації, не

завдаючи шкоди іншим; при цьому вони не повинні виявляти агресії, а шукають шляхи поводити себе стримано і допомагати один одному.

Перевагами інтерактивного театру є:

- виявлення проблеми та усунення її за допомогою вистави;
- згуртування колективу;
- реалізація себе в соціумі;
- знаходження друзів;
- реалізація своїх талантів.

Стандартні технології вирішення проблеми:

1. Покарання тобто залякування.
2. Виховання а саме бесіди, повчання, лекції.
3. Навчання стосовно вирішення конфліктів.

Запропонована модель краща за існуючі технології тим що:

1. Традиційні технології засновані на покарання які часто призводять до протилежних наслідків замість усунення агресивних проявів булінгу. Більш ефективним виявляється підхід заснований на заохоченні, що враховане в запропонованій моделі.

2. Традиційне виховання часто набуває моралізаторський характер і виступає як зовнішній вплив. Джерела розвитку дитини лежать всередині, діях потребах і прагненні. Запропонована модель профілактичної роботи сприяє залученню до соціальних цінностей через інші механізми а саме імпринтинг, рефлексія як внутрішній діалог, соціалізація, наслідування, ідентифікація.

3. Традиційне навчання носить в собі об'єктивний характер і ґрунтується на механізмах пам'яті. Запропонований проект дає змогу не тільки «визубрити» даний текст вистави а й зрозуміти себе й оточуючих аналізуючи свою роль в даній виставі та роль інших для гарного результату вистави.

Отже даний проект дає змогу учням не тільки висловити свої почуття, характер, свої сильні та слабкі сторони але й дає змогу відповідально поставитись до самої проблеми і підходу до її вирішенню. Формуючи при цьому сильних, сміливих, чуйних, дружелюбних і терплячих людей, які завжди можуть прийти на поміч слабшому і не дати сильнішому нашкодити іншому.

ВИСНОВКИ

Охарактеризувавши дітей з інвалідністю як об'єкт дискримінації, ми можемо сказати, що на жаль в Україні є великий відсоток дітей які зазнають насилля саме тому, що вони відрізняються від інших за ознакою стану здоров'я або наявних вад розвитку. Вивчення цієї проблеми представляється надзвичайно важливим у зв'язку з тим, що перенесене в дитинстві насильство впливає на психологічне самопочуття й загальний розвиток дітей і не може не вплинути на все подальше життя дитини, адже відбувається деформація особистості.

Дослідивши проблему булінгу в освітньому середовищі, ми виявили, що різні дослідники визначають такі форми прояву булінгу: фізичний, вербальний, соціальний, психологічний. Відтворюючи портрет булерів, вчені схиляються до таких спільних рис учнів, як такі, що відчують сильну потребу владарювати і підкорювати собі інших, тому що саме цим досягають своїх цілей. Також булери завжди в центрі уваги, вони можуть проявляти свою агресію не лише до однолітків, але й до батьків та вчителів. Вони мотивують прояви агресії тим, щоб мати владу, домінувати над іншими, отримувати те, що має їм належати. Тож ми можемо сказати, що явище булінгу є досить довготривалим фізичним чи психологічним тиском, насильством з боку булера.

Розглянувши вимоги до організації безпечного освітнього середовища, ми можемо сказати що безпечним середовище освіти можна назвати лише тоді, коли в ньому наявні певні безпечні умови навчання та праці; а також комфортна міжособистісна взаємодія; відсутність будь-яких проявів насилля, а також дотримання прав і норм психологічної, соціальної та фізичної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

Потрібно сказати що робота над створенням безпечного освітнього середовища є безперервним процесом профілактики або реагування на будь-які виклики життя.

Проаналізувавши соціально-педагогічну технологію профілактики булінгу в освітньому середовищі, ми відмітили, що діяльність щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти має бути системним процесом. Запропоновано розуміти технологію профілактики булінгу як сукупність знань про способи, засоби, прийоми впливу на передбулінгову ситуацію, а також послідовність дій опонентів і третіх осіб, у результаті яких усуваються наявні суперечності.

Проведення регулярних анонімних анкетувань, тренінгів з антибулінгової тематики, створення інформаційних куточків, застосування арт-терапії, виготовлення та розповсюдження буклетів, стенд-газет дає змогу учням не тільки долучатися до вивчення та осмислення даної проблеми але й освоїти її з різних сторін. З метою профілактики булінгу щодо дітей з інвалідністю в освітньому середовищі запропонований проект «Скажи булінгу Ні», для якого розроблені вимоги щодо ресурсно-трудового, фінансового забезпечення, визначена організаційно-методична основа.

З метою запобігання булінгу в підлітковому віці передбачається створення ситуаційно-інтерактивного театру. Побувавши в ролі жертви чи булера діти мають змогу аналізуючи прийти до висновків як правильно треба поводити себе в тих чи інших ситуаціях, а також мають змогу поділитися своїми знаннями з іншими однолітками.

Методика ситуаційно-інтерактивного театру дасть змогу підліткам розкрити свої досягнення у вивченні проблеми визначення та протистояння булінгу. У процесі написання сценарію та реалізації постановки можна побачити, як діти аналізують конфліктну ситуацію та

знаходять вихід з неї, не завдаючи шкоди іншим; при цьому вони не повинні виявляти агресії, а шукають шляхи поводити себе стримано і допомагати один одному.

Перевагами інтерактивного театру є: виявлення проблеми та усунення її за допомогою вистави; згуртування колективу; реалізація себе в соціумі; знаходження друзів та однодумців; реалізація своїх талантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Булінг і мобінг: причини розвитку і шляхи профілактики // Особистість у просторі виховних інновацій: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2018 рік НАІР, м. Івано-Франківськ, Україна. С. 19-25.
2. Андріяш М. М. Глобальне опитування про булінг / М. М. Андріяш // UNICEF Ukraine. – 14.04.16 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://kurs.if.ua/news/unicef_ukraine_opublikuvav_doslidzhennya_pro_bullig_znushchannya_v_shkolah_infografika
3. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Афанасьєва Вікторія Вікторівна. – Луганськ, 2011. – 218 с.
4. Білоус В. М. Соціально-педагогічні умови реалізації моделі комплексної медико-психолого педагогічної реабілітації дітей-інвалідів у Луганській області / В. М. Білоус // Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті: інноваційний розвиток освітніх систем. – Луганськ, 2007. – Ч.3. – С. 235–238.
5. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.unicef.org/ukr/media_31252.html
6. Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити: посібник для батьків учнів початкових і середніх шкіл. 2013. – 12 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.edu.gov.on.ca/eng/multi/ukrainian/bullyinguk.pdf>
7. Васянович Г. П. До поняття безпеки освітнього середовища: аспекти дослідження/ Г. П. Васянович// Зб. наукових праць Хмельницького

- інституту соціальних технологій Університету Україна. – 2017. – № 13. – С. 10-12.
8. В межах проекту мін'юсту «Я маю право!» розпочато інформаційну кампанію #стопбулінг для дітей та їх батьків. Міністерство юстиції України. 06-08-2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/v-mejah-proektu-minyustu-ya-mayu-pravo-rozpochato-informatsiyu-kampaniyu-stopbuling-dlya-ditey-ta-ih-batkiv>
 9. Водолазська Т. В. Модель доброзичливого до дітей освітнього середовища / Т. В. Водолазська // ПостМетодика, №5 (108). – 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://poippo.pl.ua/pm/pdf-1-f-w/PM108.pdf>
 10. Глобальне опитування про булінг [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/infographicbullying-upd.pdf>.
 11. Годецька Тетяна. Нова українська школа на шляху вирішення проблеми булінгу/ Тетяна Годецька //Директор школи, ліцею, гімназії 3 (2018). – С. 69–77.
 12. Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен/ А. А. Губко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Психологічні науки 114 (2013). – С. 46–50.
 13. Джуська А. В. Булінг – порушення права дитини на повагу до її гідності/ А. В Джуська, В. В. Джуський// Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки 30 (69). – № 2 (2019). – С. 26–33.
 14. Дікова-Фаворська О. М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології: Монографія. – Житомир: Полісся, 2009. – 488 с.

15. Журавко Т. В. Булінг як соціально-психологічна проблема в освітньому середовищі / Т. В. Журавко// Теорія і практика сучасної психології. – 2019. – № 6. – Т. 1. – С. 47–50. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/6_2019/part_1/6-1_2019.pdf#page=47
16. Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018 р. Частина V. Булінг у початковій школі/ Український центр оцінювання якості освіти. – Київ, 2019. – 50 с.
17. Кириленко Н. М. Проблеми інформаційної безпеки освітнього середовища вищого навчального закладу/ Н. М. Кириленко // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: третя міжнар. наук.-практ. конф.: [в 2 ч.]. – Ч.1. / за ред. М.М. Козяра, Н.Г. Ничкало. – Львів: ЛДУ БЖД, 2012. – С. 149–151.
18. Кобилянська Л. І. Взаємодія соціального гувернера з сім'єю, що виховує дитину-інваліда /Л. І. Кобилянська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – К., 2002. – Кн.2. – С.57–62.
19. Кодекс безпечного освітнього середовища [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kremenetslyceum.com.ua/wp-content/uploads/Posibnik-Bezpechne-osvitnye-seredovishhe.pdf>.
20. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-21) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
21. Конвенція про права дитини. – К. : ІЗМН, 2001. – 187 с.

22. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями).
23. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір»: навчально-методичний посіб. – Київ: НаУКМА, ГЛІФ Медіа, 2017. – 208 с.
24. Король А. Причини та наслідки дослідження явища булінгу / А. Король // Відновне правосуддя в Україні. – 2009 –№ 1–2. – 190 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/buling_article
25. Лалак Н.В. Шкільний булінг як актуальна педагогічна проблема сьогодення / Н.В. Лалак, В. Пеняк // Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука» / ред. кол.: Т.Д. Щербан (гол. ред.); заст. гол. ред.: Jerzy Piwowarski; В.В. Гоблик. – Мукачєво-Чєнстохова : РВВ МДУ; Академія ім. Я. Длугоша, 2019. – № 1(26). – С. 132–136
26. Лєйн Д. А. Школьная травля (буллинг). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://psifeya.ru/wpcontent/uploads/2014/02/>
27. Лубенець І. Г. Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів (булінг та його причини) / І. Г. Лубенець // Наука і правоохорона. – № 1 (2016). – С. 218–223.
28. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії) / Л. І. Лушпай //Українознавчий альманах, 2010. – Вип. 4. – С. 126–131.
29. Майструк Н. О. Проблеми сімей, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями в сучасній Україні в контексті соціальної роботи / Н. О. Майструк, А. Р. Лучаківська// Вісник НТУУ “КПІ”.

- Політологія. Соціологія. Право. 3 номер – К. : Нац.техні. ун-т “КПІ”, 2010. [Електронний ресурс] <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/5445>
30. Мар’яновська В. Булінг: вітчизняний та закордонний досвід / В. Мар’яновська // Review of transport economics and management 18.2 (2019). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pte.diit.edu.ua/article/view/190706>
31. Міхеєва Л. В. Булінг в освітньому середовищі: аналіз, шляхи подолання / О. В. Кулешова, Л. В. Міхеєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – Херсон, 2019. – Вип. 1. – С. 154–158. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/25>
32. Найдьонова Л.А. Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнавання і захист дитини / Л. А. Найдьонова //Методичні рекомендації / Серія: На допомогу вчителю. Вип. 4. – К., 2011. –34 с.
33. Насильство щодо дітей в Україні: всеукраїнське опитування громадської думки / за ред. С. Павлиш, Т. Журавель. -- К.:, вид-во ФОП Клименко, 2015. – 146 с.
34. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / під заг. ред. Н. М. Бібік. – Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – С. 50–69.
35. Плутицька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства / К. М. Плутицька // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.:Юриспруденція. – 2017. – No 29. – Т. 2. – С. 78–80.
36. Поліщук К. В., Ткаченко А. В. Булінг як поширена проблема шкільних закладів (2019) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2606/Tkachenko%203.PDF?sequence=1>

37. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>
38. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
39. Про освіту: Закон України (Прийняття від 05.09.2017). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/legislation/law/2231/>
40. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402 // Офіційний вісник України. – 2001. – №22. – С. 15 – 21.
41. Профілактика булінгу у літньому таборі: інтерактивні форми роботи (методичні рекомендації для вихователів, практичних психологів, соціальних педагогів). – Чернігів, 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2015/06/docs/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_2019.pdf
42. Савельєв Ю. Б. Включення та насильство чи існує булінг в українській школі? / Ю. Б. Савельєв, Т. М. Салата // Наукові записки. – 2009. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://elib.ukma.edu.ua/NZ/NZV97_2009_pedagog/15_savelyev_yub.pdf
43. Саєнко Л. І. Проблеми сімей, які виховують дитину-інваліда / Л. І. Саєнко // Людина і суспільство: основні тенденції розвитку і фактори трансформації у філософському, соціальному та психологічному вимірі. – Чернігів, 2006. – С.70–80.
44. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема / І. Сидорук // Науковий вісник Східноєвропейського національного

- університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. – 2015. – № 1. – С. 169-173. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnur_2015_1_36
45. Служби раннього втручання в Україні: шлях до інтеграції / За наук. ред. Н.А. Бастун. – К.: ІКЦ „Леста”, 2005. – 184 с.
46. Стельмах С. Булінг в школі та його наслідки / С. Стельмах // Гуманізація навчально-виховного процесу. Слов’янськ: СДПУ, 2011. – С. 431–440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1180
47. Стремецька В. Булінг у підліткових шкільних колективах/ В. Стремецька, Г. Алексеєнко// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота 31 (2014). – С. 177-179.
48. Токарева Н.М., Шамне А.В., Макаренко Н.М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу. – Кривий Ріг: ТОВ «Інтерсервіс», 2014. – 312 с.
49. Український інститут дослідження екстремізму. Дослідження «Стоп шкільний терор. Профілактика та протидія булінгу»: <http://uire.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>
50. Цькування у школі. Наслідки знуцання і для жертви, і для агресора. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://glavcom.ua/country/society/ckuvannya-u-shkoli-naslidkiznushchannya-i-dlya-zhertvi-i-dlya-agresora-464608.html>
51. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: методичний посібник. Київ, 2018. 56 с.
URL:<https://mon.gov.ua/storage/.../bezpechnogo-osvitnogo-seredovishcha-140818.docx>

52. Штангрет Л. І. Шкільний булінг: форми прояву та структура явища / Л. І. Штангрет // Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій (2019). – 258 с.
53. ЮНЕСКО. Как остановить насилие в школе. Пособие для учителей. – 2011 г.

ДОДАТКИ

Додаток 1А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, _____, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

(дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)

Додаток А.

АНКЕТА «ПРОБЛЕМА ШКІЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА»

1. Ваша стать:

а) жіноча; б) чоловіча.

2. Чи згодні ви із визначенням: «Насильством є будь-яка дія однієї особи щодо іншої, унаслідок якої завдається шкода фізичному та/або психічному здоров'ю»?

а) так; б) ні.

3. Чи розповідають вам у школі про те, як запобігти насильству, і хто може допомогти?

а) так; б) ні.

4. Якщо так, то від кого ви отримуєте цю інформацію?

а) від учителя;

б) директора школи;

в) шкільного психолога;

г) соціального педагога;

д) свій варіант відповіді (*вказіть*).

5. Чи відбуваються у вашому класі бійки між учнями?

а) дуже часто; б) часто; в) інколи; г) ніколи.

6. Що таке булінг?

а) щось, що пов'язане з хокеєм;

б) систематичне агресивне переслідування когось;

в) не знаю;

г) свій варіант відповіді (*вказіть*).

7. Де на ваш погляд, підлітки найчастіше стикаються з проявами булінгу?

а) по дорозі до школи;

- б) вулиця біля школи;
- в) територія за школою;
- г) шкільний коридор;
- д) шкільний туалет.

8. Чи були ви коли-небудь учасником або свідком такої ситуації у вашій школі, коли група учнів обирає собі жертву, якій дають прізвиська, дражнять, залякують?

- а) брав участь у знущанні над жертвою;
- б) був у ролі жертви;
- в) чув про ситуацію насильства у школі;
- г) мені невідомо про ситуацію насильства у школі.

9. У ситуації, описаній у попередньому запитанні, хто найчастіше виконує роль кривдника?

- а) дівчата, хлопці (*потрібне підкресліть*);
- б) однокласники, однолітки, учні старших класів (*потрібне підкресліть*).

10. Які види насильства є найпоширенішими серед учнів?

- а) психологічне (давання прізвиськ);
- б) фізичне (зумисне штовхання, побиття);
- в) економічне (відбирання речей, грошей).

11. Перерахуйте причини, через які деякі учні стають жертвами знущань інших школярів:

- а) зовнішній вигляд;
- б) фізичні обмеження;
- в) поведінка;
- г) належність до певного етносу, національності, раси;
- д) самопровокування агресії;
- е) людина не може за себе заступитися;

- є) матеріальний статус;
- ж) не визначився з відповіддю.

12. Чи були ви в ролі жертви, коли інші школярі знущалися з вас?

- а) так, інколи;
- б) так, декілька разів на місяць;
- в) так, декілька разів та тиждень;
- г) майже щодня;
- д) ні, ніколи.

13. Як учителі реагують на випадки булінгу?

- а) учителі вимагають припинити сварки;
- б) учителі не звертають уваги на такі випадки;
- в) учителі покладають вирішення проблем на самих учнів, не втручаючись у їх стосунки.

14. Чи зверталися по допомогу жертви насильства і до кого саме?

(не більше 2 варіантів)

- а) ні до кого не зверталися;
- б) до батьків;
- в) до друзів;
- г) до класного керівника чи вчителя;
- д) до психолога;
- е) мене ніколи не ображали і не знущалися.

15. Якщо зверталися по допомогу, то наскільки ефективною вона була?

- а) дуже ефективною;
- б) ефективною;
- в) малоефективною;
- г) неефективною.

16. Хто, на вашу думку, може припинити булінг у школі? (не більше 2 варіантів)

- а) учні класу/школи; б) учителі; в) батьки;
- г) практичний психолог, соціальний педагог;
- д) адміністрація школи;
- е) правоохоронні органи;
- є) свій варіант відповіді (*вказіть*).

17. Чи стикалися ви з кібербулінгом (образа в соціальних мережах)?

- а) так, мене принижували анонімно;
- б) так, мене ображали публічно;
- в) не стикався (-лась) з цим.

18. Висловіть свою думку щодо змін, необхідних для покращення стосунків між учнями у класі та школі.

- а) взаємне позитивне ставлення один до одного;
- б) нічого не потрібно змінювати;
- в) влаштовувати більше поїздок класом та більше спілкуватися між собою;
- г) щоб погані учні не заважали вчитися решті;
- д) щоб учителі ставилися однаково добре до всіх учнів;
- е) щоб старші не ображали молодших;
- є) свій варіант відповіді (*вказіть*).

Додаток Б**Опитувальник OLWEUS для здійснення моніторингу в закладі освіти**

1. Наскільки тобі подобається у школі? а) Дуже не подобається б) Не подобається с) Не можу визначитись д) Подобається е) Дуже подобається
2. Ти хлопець чи дівчина? а) Хлопець б) Дівчина
3. Скільки хороших друзів у тебе є в класі? а) Жодного б) Один хороший друг с) 2-3 хороших друзів д) 4-5 хороших друзів е) 6 та більше хороших друзів
4. Як часто тобі доводилося переживати знущання над собою у школі за останні кілька місяців? а) Наді мною не знущалися б) Один чи два рази с) 2-3 рази на місяць д) Приблизно раз на тиждень е) Декілька разів на тиждень
5. Мені давали образливі прізвиська, насміхалися або дражнили так, що мене це зачіпало. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць д) Приблизно раз на тиждень е) Декілька разів на тиждень
6. Інші учні навмисно не залучали мене у спільні події, виключали мене зі свого кола друзів або повністю ігнорували мене. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць д) Приблизно раз на тиждень е) Декілька разів на тиждень
7. Мене штовхали, лупцювали, штурхали або навмисне залишали у закритому приміщенні. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць 40 д) Приблизно раз на тиждень е) Декілька разів на тиждень

8. Інші учні оббріхували мене або розпускали плітки з метою погіршити ставлення оточуючих до мене. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень
9. У мене забирали, пошкоджували речі або гроші. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень
10. Мене залякували або примушували робити речі, які я не хочу. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень
11. З мене знущалися, насміхаючись над моєю расою або кольором шкіри. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень
12. З мене знущалися, використовуючи образливі прізвиська, насмішки або жести с сексуальним підтекстом. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень
- 12а. З мене знущалися, застосовуючи телефон або комп'ютер для передавання злих або образливих повідомлень, картинок, дзвінків та повідомлень інших форматів. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень
- 12б. Якщо з тебе знущалися по телефону або через інтернет, то як це відбувалося? а) Тільки по телефону б) Тільки через інтернет с) Обидва варіанти
13. Наді мною знущалися іншим чином. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

14. У якому(их) класі(ах) вчатьс я учні, які знущалися над тобою? а) У моєму класі б) У іншому класі з моєї паралелі с) У старших класах d) У молодших класах e) У різних класах
15. До знущань вдавалися дівчата чи хлопці? а) В основному, 1 дівчина б) Декілька дівчат с) В основному, 1 хлопець d) Декілька хлопців e) І хлопці, і дівчата
16. Яка кількість учнів зазвичай брала участь у знущаннях? а) В основному, 1 учень б) 2-3 учня с) 4-9 учнів d) Понад 9 учнів e) Різні учні з різних класів
17. Як довго тривало знущання? а) 1 або 2 тижні б) Приблизно місяць с) Приблизно півроку d) Приблизно рік e) Декілька років
18. Де над тобою знущалися? а) На спортивному майданчику б) У коридорах та на сходах с) У класі (у присутності вчителя) d) У класі (за відсутності вчителя) e) У туалеті f) У спортзалі g) У їдальні h) На шляху до школи або з неї і) На зупинці транспорту j) У шкільному автобусі k) В іншому місці у школі
19. Чи казав(ла) ти комусь в останні декілька місяців, що над тобою знущаються? а) Знущалися, але не казав(ла) б) Знущалися і казав(ла) Кому ти казав(ла)? а) Шкільному вчителю б) Іншому дорослому зі школи с) Комусь зі своїх батьків/опікунів d) Комусь зі своїх братів/сестер e) Комусь зі своїх друзів f) Комусь іншому
20. Як часто хтось із вчителів або дорослих намагається втрутитись та зупинити це, якщо над учнем знущаються у школі? а) Майже ніколи б) Рідко с) Іноді d) Часто e) Майже завжди
21. Як часто інші учні намагаються втрутитись та зупинити це, якщо над учнем знущаються у школі? а) Майже ніколи б) Рідко с) Іноді d) Часто e) Майже завжди

22. За останні кілька місяців чи звертався хтось із дорослих до представників школи, намагаючись зупинити знущання над тобою? а) Наді мною не знущалися б) Ні, ніхто не звертався до представників школи с) Так, одного разу зверталися d) Так, зверталися декілька разів

23. Коли ти бачиш, що знущаються над учнем твого віку, що ти думаєш або відчуваєш? а) Напевне, вони того заслуговують б) Не дуже їм співчуваю с) У деякій мірі співчуваю їм d) Дуже співчуваю та прагну допомогти

24. Як часто ти брав(ла) участь у знущанні над іншими учнями за останні декілька місяців? а) Не знущався(лася) над іншими б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

25. Я давав(ла) образливі прізвиська комусь з учнів, насміхався(лась) або дражнив(ла) так, щоб їх це зачіпало. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

26. Я навмисно не залучав(ла) когось конкретного у спільні події, виключали їх зі свого кола друзів або повністю ігноруючи. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

27. Я штовхав(ла), лупцював(ла), штурхав(ла) або навмисне залишав(ла) когось у закритому приміщенні. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

28. Я розпускав(ла) плітки про когось з метою погіршити ставлення оточуючих до них. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

29. Я забирав(ла), псував(ла) чийсь речі або гроші. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

30. Я залякував(ла) або примушував(ла) когось робити речі, які вони не хотіли робити. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

31. Я знущався(лась) над кимось, насміхаючись над їх расою або кольором шкіри. а) Такого не траплялося 44 б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

32. Я знущався(лась) над іншими, використовуючи образливі прізвиська, насмішки або жести с сексуальним підтекстом. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

32а. Я надсилав(ла) злі або образливі повідомлення, картинки, телефонував(ла) або інакше використовував(ла) телефон або комп'ютер. f) Такого не траплялося g) Траплялося раз або двічі h) 2-3 рази на місяць i) Приблизно раз на тиждень j) Декілька разів на тиждень

32б. Якщо ти знущався(лась) над кимось по телефону або через інтернет, то як це відбувалося? а) Тільки по телефону б) Тільки через інтернет с) Обидва варіанти

33. Я знущався(лась) над кимось іншим чином. а) Такого не траплялося б) Траплялося раз або двічі с) 2-3 рази на місяць d) Приблизно раз на тиждень e) Декілька разів на тиждень

34. За останні кілька місяців чи говорив з тобою класний керівник або учителі стосовно твого знущання над кимось із учнів у школі? а) Не

знущався(лась) над іншими b) Зі мною ніхто не говорив c) Так, одного разу говорили d) Так, говорили декілька разів

35. За останні декілька місяців чи говорили з тобою дорослі вдома стосовно твого знущання над кимось із учнів у школі? e) Не знущався(лась) над іншими f) Зі мною ніхто не говорив g) Так, одного разу говорили h) Так, говорили декілька разів

36. Чи вважаєш ти, що можеш приєднатися до знущання над учнем, який тобі не подобається? a) Так b) Так, можливо c) Я не знаю d) Ні, напевно, не стану e) Ні f) Точно ні

37. Як ти зазвичай реагуєш, якщо бачиш чи дізнаєшся, що над учнем твого віку знущається інший учень чи група учнів? a) Я такого ніколи не помічав(ла) b) Я долучаюсь до знущань c) Я такого не роблю, але вважаю це нормою d) Я просто спостерігаю за тим, що відбувається e) Я хотів би допомогти f) Я намагаюсь допомогти

38. Як часто тебе лякає ймовірність знущань над тобою іншими учнями школи? a) Ніколи b) Рідко c) Іноді d) Досить часто e) Часто f) Дуже часто

39. Загалом, як, на твою думку, твій класний керівник вплинув на припинення знущань в класі протягом останніх місяців? a) Дуже мало або ніяк b) Досить мало c) В деякій мірі вплинув d) Добре вплинув e) Дуже добре вплинув

40. Як би ти себе описав(ла)